Rovaniemi 22.4.2026

Asiantuntijalausunto Eduskunnan sivistysvaliokunnalle asiasta:
K 2/2026 vp Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle 2026

Käsittelen tässä lausunnossa ”*Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle 2026*” - nimistä raporttia lähinnä siinä sovelletun rakenteellisen syrjinnän määritelmän näkökulmasta. Käsittelen rakenteellisen syrjinnän määritelmää seuraavista näkökulmista:

1. Rakenteellisen syrjintämääritelmän esiintyminen ”*Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle 2026*” – raportissa.
2. Rakenteellisen syrjinnän teorian tausta ja tieteellinen uskottavuus.
3. Rakenteellisen syrjinnän teoriaan perustuvien yhteiskunnallisten interventioiden, kuten positiivisen erityiskohtelun ongelmallisuus.
4. Rakenteellisen syrjinnän mittaaminen tieteellisesti uskottavalla tavalla.
5. Empatian rooli rationaalisessa päätöksenteossa ja johtopäätökset
   Lähteet

1. Rakenteellisen syrjintämääritelmän esiintyminen ”*Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle 2026*” – raportissa.

Rakenteellinen syrjintä on määritelty ”*Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle 2026*” – raportin sivulla 28 seuraavasti:

”*Yhdenvertaisuuslain mukaan viranomaisten, koulutuksen järjestäjien ja työnantajien on myös edistettävä yhdenvertaisuutta arvioimalla sen toteutumista ja edistämistä yhdenvertaisuussuunnitelmassa. Näissä suunnitelmissa on arvioitava myös rakenteellisen syrjinnän torjumista. Euroopan neuvoston käyttämän määritelmän mukaan rakenteellisella syrjinnällä tarkoitetaan instituutioiden säännöissä, normeissa, rutiineissa, käyttäytymisessä ja asenteissa ilmenevää tietoista tai tiedostamattomana syrjintää*.”

Tulkitsen tähän lainaukseen perustuen, että ”*Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle 2026”* - raportissa sovellettu rakenteellisen syrjinnän määritelmä seuraa selvityksessä mainittua Euroopan neuvoston käyttämää määritelmää, jonka mukaan; ”*rakenteellisella syrjinnällä tarkoitetaan*

instituutioiden säännöissä, normeissa, rutiineissa, käyttäytymisessä ja asenteissa ilmenevää tietoista tai tiedostamattomana syrjintää." Lainaus on tärkeä, koska se paljastaa määritelmän sisältämät vakavat puutteet ja osoittaa samalla kuinka vaikeaa tällaiseen määritelmään perustuen on ehkäistä tai vähentää uskottavalla tavalla yhteiskunnallista syrjintää.

Edellisen määritelmän lisäksi rakenteellisen syrjinnän käsite esiintyy raportissa mm. seuraavasti:

s. 113: "*Etnisessä profiloinnissa on kyse rakenteellisesta syrjinnästä ja rasismista, jolla on vakavia ja laajakantoisia kielteisiä vaikutuksia niin sen uhreihin kuin koko yhteiskuntaan*."

s. 145: "*Rakenteellinen rasismi näkyy muun muassa koulutuspolkujen eriytymisessä, työelämän rekrytointikäytännöissä ja urakehityksessä, sekä asunnon saannin vaikeuksissa*."

s. 164: "*Ministeriöiden on kohdistettava toimenpiteitä eri syrjintäperusteita koskevan tietopohjan kartuttamiseen. Tiedon tuottamisen tulee olla systemaattista ja tukea oikeuksien yhdenvertaista toteutumista sekä rakenteellisen syrjinnän tunnistamista*."

s. 224: "*Vastuu torjua ja purkaa hyväksikäyttäviä rakenteita on ensisijaisesti valtiolla. Ulkomaalaisen työvoiman hyväksikäyttö on juurtunut rakenteisiin ja näyttäytyy rakenteellisena rasismina*."

2. Rakenteellisen syrjinnän teorian tausta ja tieteellinen uskottavuus

Rakenteellisen syrjinnän teoria tai käsitteellinen viitekehys (ks. Selkälä 2024) on keskeisessä asemassa ihmistieteen epäuskottavimmissa ja poliittisesti radikaaleimmissa suuntauksissa kuten intersektionaalisessa feminismissä, mutta myös vähemmän radikaaleissa tutkimussuuntauksissa, kuten rakenteellisen syrjinnän määritelmän omaksuneissa sosiaalitieteellisissä tutkimussuuntauksissa. Rakenteellista syrjintää edustavissa teorioissa ja tutkimusasetelmissa tyypillisesti esitetään (yleensä implisiittisesti) kaksi eri väitettä: 1. Ontologinen väite oletetun syrjintää tuottavan rakenteen perimmäistä olemusta koskien, 2. Kausaalinen väite syrjintää tuottavan rakenteen oletetusta vaikutuksesta joidenkin yksilöiden tai ihmisryhmien kokemaan syrjintään.

Rakenteellisen syrjinnän teorian perusolettamukset nousevat viime kädessä Frankfurtin koulukunnan kriittisestä teoriasta (Critical Theory) jonka edustajiksi laajasti katsoen luetaan myös Michel Foucault ja Jacques Derrida (Farr 2009). Kriittinen teoria peri Marxilta pyrkimyksen emansipaatioon, joka

ilmenee käytännöllisenä sitoutumisena radikaaliin ja peruuttamattomaan sosiaaliseen ja poliittiseen muutokseen edustaen myös feministisen emansipaation tarpeita (Celikates & Flynn 2023). Emansipaatio ymmärretään kriittisessä teoriassa vapautumisena sosiaalisesta, poliittisesta ja taloudellisesta hallinnasta sekä henkilökohtaisella että rakenteellisella tasolla. Kriittisen teorian perusolettamukset esiintyvät nykyään useissa samankaltaisissa teorioissa sekä sosiaalisissa ja poliittisissa liikkeissä kuten feministisessä teoriassa, postkolonialistisessa teoriassa, kriittisessä rotuteoriassa (CRT), queer-teoriassa ja transtutkimuksessa, kriittisessä pedagogiikassa sekä erilaisissa yritysten, yliopistojen ja julkishallinnon organisaatioiden käyttöön ottamissa DEI-aloitteissa (Diversity | Equity | Inclusion) (Lindsay 2022).

Analysoin rakenteellisen syrjinnän teoriaa tässä lausunnossa lähemmin luonnollisen kielen ja kielellisten merkitysten näkökulmasta. Tämä on perusteltua, koska suurin osa erilaisista rakenteellisen syrjinnän ehkäisemiseen liittyvistä aloitteista ja politiikkasuosituksista (esim. Artemjeff & Sheikh 2023) perustuu käsitykseen rakenteellisen syrjinnän esiintymisestä erityisesti kielellisten merkitysten muodossa, joka lähestymistapana palautuu foucaultlaiseen kieliteoriaan (Foucault 2005; Rasmussen 2011). Näin tulee mahdolliseksi ymmärtää erilaisia kielellisten ilmaisujen rajoittamiseen perustuvia aloitteita (esim. Nousiainen 2021): ”*Tietynlaisen kielen käyttö voi olla vallankäyttöä*”. Sellaisten vallitsevien kriittisen teorian versioiden (esim. rakenteellisen syrjinnän teoria), jotka perustuvat käsitykseen sosiaalisen järjestyksen kielellisiin diskursseihin palautuvasta luonteesta, keskeiset olettamukset voidaan tiivistää seuraavasti (Pincourt & Lindsay 2021):

1. Yhteiskunnassa vallitsee jatkuva valtakamppailu erilaisten ryhmien välillä.
2. Valta on strukturoitunut (rakenteistunut) erilaisiin yhteiskunnallisiin tapoihin ja käytäntöihin, joiden rutiininomainen toistaminen ylläpitää olemassaolevia valtasuhteita.
3. Rakenteistuneet tavat ja käytännöt ovat pohjimmiltaan kielellisiä merkityksiä (subjektipositio), joiden rutiininomainen toistaminen ylläpitää olemassaolevia valtasuhteita.
4. Yksilöiden emansipoituminen (vapautuminen, valtaistuminen) rakenteellisesta syrjinnästä edellyttää heidän tekemistään refleksiivisesti tietoiseksi näistä kielenkäytössä esiintyvistä toistuvista syrjintää ylläpitävistä subjektipositioista ja niiden korvaamista neutraaleilla subjektipositioilla.

Koska rakenteellisen syrjinnän teorian mukaan rakenteellista syrjintää ylläpidetään yhteiskunnallisissa käytännöissä, tavoissa ja rutiineissa (Artemjeff & Sheikh 2023, 11; Alasuutari 2007) on syrjinnästä vapautumiseksi purettava eli dekonstruoitava (Lawlor 2021) nämä käytännöt tekemällä niissä elävät toimijat tietoiseksi sisäistämänsä syrjinnän olemassaolosta, koska heidän identiteettinsä perustuu

sisäistettyyn itsehallintaan (Miller & Rose 2010, 292-293). Tämä dekonstruktion prosessi ymmärretään jatkuvaksi yhteiskunnalliseksi kamppailuksi, jonka konkreettisia muotoja ovat positiivista erityiskohtelua edustavat toimintamallit kuten yritysten DEI - käytännöt (Diversity | Equity | Inclusion), erilaiset julkishallinnon ja koulutusorganisaatioiden, kuten yliopistojen toimeenpanemat rekrytointikiintiöt ja ylipäätään lopputulosten tasa-arvon korostaminen (Gomberg 2007) mahdollisuuksien tasa-arvon sijasta (Rawls 1988). Kasvava pyrkimys kielellisten ilmaisujen kontrolloimiseksi perustuu pyrkimykseen rajoittaa sellaisten kielellisten ilmaisujen käyttöä, joiden katsotaan ylläpitävän vahingolliseksi määriteltyä sosiaalista järjestystä eli rakenteellista syrjintää. Feministisessä ideologiassa tällaiseksi ilmaisuksi voidaan määritellä esimerkiksi käsite ”kotirouva”, koska sen voidaan katsoa uusintavan patriarkaaliseksi miellettyä yhteiskunnallista järjestystä. Lisäksi kaikille tuttuja ovat aloitteet liikennemerkkien ja jopa lasten lelujen muuttamisesta sukupuolineutraaleiksi:
https://www.opettaja.fi/ajassa/arvotaan-leikkikaverit-tavoitteena-yhdenvertainen-paivakoti/
Koska lisäksi Afrikan tähti -pelin pelaamisen ja Uncle Ben -riisin kuluttamisen on katsottu ylläpitävän rakenteellista syrjintää, osoittaa se kiistattomasti, että ei pelkästään kielellisten ilmaisujen käyttö, vaan ylipäätään sellaisten kohteiden, kuten liikennemerkkien tai lasten lelujen värin tunnistaminen, joilla ylipäätään on jokin luonnollisessa kielessä ilmaistu merkitys, voi periaatteessa edustaa rakenteellista syrjintää. Määritelmä paljastaa, että rakenteellista syrjintää edustavien kielellisten ilmaisujen tai erilaisten kulttuurituotteiden nimeämisen kriteerit ovat mielivaltaiset. Ne voivat olla millaisia tahansa, koska periaatteessa mikä tahansa kielellinen ilmaisu tai kulttuurituote voi kantaa rakenteellista syrjintää ylläpitäviä merkityksiä.

Tarkasteltaessa kielellisiin ilmaisuihin perustuvan rakenteellisen syrjinnän teorian tieteellistä uskottavuutta, on syytä havaita, että minimitasolla minkä tahansa tieteellisen teorian uskottavuuden vahvistaminen, silloin kun kunnianhimoisempi falsifiointimenettely sivuutetaan, edellyttää teorian keskeisten hypoteesien operationalisointia eli niiden muuntamista mitattavaan muotoon, jotta hypoteesien vastaavuutta todellisuutta edustavien aineistohavaintojen kanssa pystytään arvioimaan. Muutenhan teorian uskottavuudesta realistisessa mielessä ei voida sanoa mitään. Rakenteellisen syrjinnän teorian osalta tämä tarkoittaisi sellaisen mittarin rakentamista, jonka avulla pystytään osoittamaan, millä tavoin yhteiskunnallisissa tavoissa ja käytännöissä rutiininomaisesti kielellisten merkitysten muodossa esiintyvät subjektipositiot edustavat syrjintää, koska teorian sisältämä syrjinnän määritelmä olettaa syrjinnän esiintyvän näihin subjektipositioihin sitoutuneena. Tämän lisäksi tulisi voida osoittaa, että nimenomaan näihin erityisiin subjektipositioihin sitoutuneet rakenteellisen syrjinnän muodot, eivätkä esimerkiksi yksilöiden välillä havaittavat konkreettiset

syrjinnän ilmaisut, toimivat syynä syrjinnän esiintymiselle. Syrjinnän syyksi on siis kyettävä osoittamaan nimenomaan rakenteet eikä yksilöiden toiminta, muutenhan koko teoria kumoutuu mielivaltaisena jos syrjintä ei johdukaan syrjivistä rakenteista. Näin havaitaan, että rakenteellisen syrjinnän teorian vahvistaminen edellyttää rakenteellisen syrjinnän teorian uskottavan operationalisoinnin lisäksi sen osoittamista todeksi, että rakenteellisesta syrjinnästä seuraa kausaalisesti syrjinnän lisääntymistä.

Vaikka kielellisiin ilmaisuihin perustuva rakenteellinen syrjintä periaatteessa kyettäisiinkin operationalisoimaan, on teoriaan sisäänrakennetun kausaalisen ehdon vahvistaminen todennäköisesti mahdotonta. Koska kielellisiin ilmaisuihin perustuvan rakenteellisen syrjinnän vaikutuksia on mahdotonta väestötasolla testata kokeellisesti, jää ainoaksi vaihtoehdoksi havaintoaineistojen käyttö, joiden tunnettuna perusongelmana on vaikeus eristää kiinnostuksen kohteena olevan selittävän tekijän (esim. käsitteen kotirouva toistuva käyttäminen keskustelussa) vaikutus sekoittavien tekijöiden näennäisvaikutuksista. Tämä taito puolestaan perustuu kykyyn erottaa selittävän ja selitettävän ilmiön välillä havaittu riippuvuussuhde niiden välillä vaikuttavasta aidosta syy-seuraussuhteesta, jonka Steven Pinker (2021) nimeää keskeiseksi rationaalisen ajattelun taidoksi. Ilman sen omaksumista saattaa vaikuttaa siltä, että havaittu epätasapaino miesten ja naisten ansiotuloissa edustaa rakenteellista epätasa-arvoa, joka on väitteenä useaan kertaan osoitettu virheelliseksi hyödyntämällä sekoittavien tekijöiden kontrollointia (esim. Bizopoulou 2019). Kielellisiin ilmaisuihin perustuvan rakenteellisen syrjinnän teoriaan perustuvien kausaaliväitteiden vahvistaminen edellyttäisikin periaatteessa kykyä eristää oletettujen yhteiskunnallisiin käytäntöihin sitoutuneiden diskursiivisten subjektipositioiden syrjintää tuottava vaikutus kaikkien muiden mahdollisten diskursiivisten subjektipositioiden vaikutuksista, joilla ei sinänsä välttämättä ole mitään tekemistä syrjinnän kanssa. Tavoitteen saavuttamiseksi tulisi kyetä erottelemaan yhteiskunnallisiin käytäntöihin sitoutuneiden diskursiivisten (kielellisten) subjektipositioiden syrjintää tuottava yksilötason vaihtelu kaikkien muiden mahdollisten diskursiivisten subjektipositioiden tuottamasta vaihtelusta, joka tässä tapauksessa olisi uskottavan kontrafaktuaalisen kausaalipäättelyn välttämätön ehto (ks. Morgan ja Winship 2019; https://statmodeling.stat.columbia.edu/). Ja vaikka tämä haaste jossakin vaiheessa periaatteellisella tasolla kyettäisiinkin ratkaisemaan, edellyttäisi sen empiirinen toimeenpano absoluuttisen tietoisuuden näkökulmaa joka valvoisi ihmisten käyttäytymistä ja kielenkäyttöä sekä niiden sosiaalisia seurauksia. Tämä hyvin todennäköisesti ylittämätön haaste muiden edellä mainittujen haasteiden lisäksi osoittaa kielenkäyttöön ja kielellisiin ilmaisuihin perustuvan rakenteellisen syrjinnän teorian periaatteellisen mahdottomuuden tieteellisenä teoriana, mistä syystä sille ei tulisi antaa tieteellisen teorian statusta. Lisäksi on syytä todeta, että mikäli kielellisiin ilmaisuihin perustuvan rakenteellisen syrjinnän teorian tieteellistä uskottavuutta arvioitaisiin tiukemman falsifiointimenettelyn kautta (ks.

Selkälä 2024) tulee rakenteellisen syrjinnän teoria vieläkin selvemmin hylätyksi tieteellisenä teoriana. Tämä johtuu siitä, että mitä tahansa teoriaa falsifioitaessa (pyrittäessä kumoamaaan teoria), tulee myös teorian apuoletusten uskottavuus arvioida samanaikaisesti Duhem-Quine konfirmaatioholismiin perustuen (ks. Selkälä 2024; Stanford 2023). Koska kielellisiin ilmaisuihin sitoutuneen rakenteellisen syrjinnän teorian apuoletukset luonnollisen kielen olemuksesta ensisijaisesti sosiaalisen kontrollin välineenä on useaan kertaan osoitettu vääräksi korkeatasoisessa neurotieteellisessä ja kognitiotieteellisessä luonnollisen kielen olemusta selvittävässä tutkimusperinteessä (esim. Fedorenko ym. 2024; Markov 2023; Pinker 2013; Pinker & Bloom1990) on teorian uskottavuus tieteellisenä teoriana myös tästä tiukempien kriteerien näkökulmasta katsoen hyvin heikko.

3. Rakenteellisen syrjinnän teoriaan perustuvien yhteiskunnallisten interventioiden, kuten positiivisen erityiskohtelun ongelmallisuus.

Silloin kun yhteiskunnalliset toimijat kuten poliitikot, julkiset instituutiot, kansalaisyhdistykset tai kansalaisaktivistit ovat omaksuneet syrjinnästä rakenteellisen syrjinnän teoriaan perustuvan käsityksen, nämä toimijat pyrkivät yleensä kompensoimaan oletettua rakenteellista syrjintää positiivisen erityiskohtelun avulla (ks. edellä luku 2). Tässä suhteessa ”*Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle 2026*” – raportin sivulla 25 esitetty kuvaus positiivisen erityiskohtelun olemuksesta ja toimeenpanosta rakenteellisen syrjinnän aiheuttamien haittojen kompensoimiseksi osoittaa rakenteelliseen syrjintäteoriaan perustuvien yhteiskunnallisten interventioiden ongelmallisuuden:

”*Positiivinen erityiskohtelu tarkoittaa oikeasuhtaisia toimenpiteitä, joilla edistetään heikommassa asemassa olevien ryhmien, kuten vähemmistöjen, tosi asiallista yhdenvertaisuutta tai ehkäistään tai poistetaan syrjinnästä johtuvia haittoja. Positiivinen erityiskohtelu ei ole syrjintää.*”

Kuvauksen ongelmallisuus palautuu positiivisen erityiskohtelun taustalla vaikuttavaan ja sen mahdolliseksi tekevään oletukseen syrjinnästä erityisesti rakenteellisena ilmiönä ja tästä tulkinnasta kumpuaviin lukuisiin haasteisiin. Yksi keskeinen haaste liittyy siihen, että positiivinen erityiskohtelu itsessään on katsottava syrjinnäksi silloin, kun positiivisen erityiskohtelun kohteena olevan ryhmän sellainen ominaisuus, joka tekee siitä heikommassa asemassa olevan muuhun väestöön nähden, ei ole luotettavasti osoitettavissa intersubjektiivisiin havaintoihin perustuen (havainto, josta useat toisistaan riippumattomat havaitsijat ovat yhtä mieltä), kuten on esimerkiksi liikuntavammaisten henkilöiden kohdalla. Mikäli tällainen ryhmää kokonaisvaltaisesti leimaava ominaisuus voidaan yksimielisesti

osoittaa, kuten liikuntavammaisten osalta selkeästi voidaan, on selvää, että tällöin esimerkiksi poistamalla tai korjaamalla liikuntavammaisten tai laajemminkin liikuntaesteisten henkilöiden pääsyä julkisiin rakennuksiin haittaavia kynnyksiä tai muita esteitä, mahdollistetaan positiivisen erityiskohtelun avulla liikuntavammaisten tai liikuntaesteisten henkilöiden pääsy ”samalle viivalle” muun väestön kanssa. Tällöin liikuntavammaisten tai liikuntaesteisten ryhmään kohdennettu ryhmätason interventio positiivisen erityiskohtelun muodossa toimii aidosti syrjintää vähentävänä yhteiskunnallisena instrumenttina. Toisin on silloin, kun selvästi havaittavaa evidenssiä ei positiivisen erityiskohtelun kohteena olevan ryhmän pysyvästi heikommasta asemasta muuhun väestöön nähden ole saatavissa tai laajaa yhteiskunnallista yksimielisyyttä ryhmän heikommasta asemasta voida saavuttaa. Mikäli tällöin kyseiseen ryhmään kohdennetaan positiivista erityiskohtelua, ryhmän kuitenkin nauttiessa samanaikaisesti muun väestön kanssa vastaavista perustuslaillisista oikeuksista (joiden tarkoituksena on estää yksilötason syrjintä eri tilanteissa), kasvaa todennäköisyys, että kyseinen positiivisen erityiskohtelun kohteena oleva ryhmä saa osakseen suhteetonta etua ryhmän ulkopuolisiin kansalaisiin nähden. Tämä johtuu siitä, että ilman selkeää evidenssiä ryhmän kokemista rajoitteista tai hyvinvointivajauksista (esim. liikuntavamma) joudumme hyväksymään, että ryhmään kuuluvien yksilöiden jo nauttiessa perustuslain ja yhdenvertaisuuslain suojasta, ulkopuolisen havainnoijan on luotettavasti mahdotonta arvioida, kuinka suuri on kyseiseen ryhmään kuuluvien yksilöiden tosiasiallinen yhdenvertaisuusvaje tai mahdollinen oletetusta syrjinnästä johtuva haitta. Tästä seuraa, että mitä suurempi on ryhmän odotettu hyvinvointi suhteessa muuhun väestöön (esim. naisten ryhmän hyvinvointi verrattuna miesten ryhmään) sitä todennäköisemmin kyseiseen, jo valmiiksi tasa-arvoisessa asemassa tai jopa paremmassa suhteellisessa asemassa olevaan ryhmään kohdennettu positiivinen erityiskohtelu nostaa kyseisen ryhmän odotetun hyvinvoinnin muihin ryhmiin nähden selvästi korkeammaksi. Tästä puolestaan seuraa loogisesti positiivisen erityiskohtelun muuttuminen syrjinnäksi sitä ryhmää kohtaan, jonka odotettu hyvinvointi jää positiivisen erityiskohtelun jälkeen positiivista erityiskohtelua saanutta ryhmää heikommaksi. Joissakin tapauksissa, kuten naisten ryhmän positiivisen erityiskohtelun tapauksessa tämä odotettu lopputulos on täysin ilmeinen miesten ryhmään verrattuna, mutta on myös syytä epäillä näin tapahtuvan useissa muissakin tapauksissa, kuten erityisesti saamelaisten positiivisessa erityiskohtelussa verrattaessa heidän odotettua hyvinvointiaan positiivisen erityiskohtelun jälkeen muuhun samalla alueella asuvaan alkuperäiseen ei-saamelaiseen kantaväestöön. Siten ”*Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle 2026*” – raportin sivulla 25 esitetty väite, ettei positiivinen erityiskohtelu itsessään olisi syrjintää, ei selvästikään pidä paikkaansa.

Korostan, että kuvailemani epäsuotuisa lopputulos, missä positiivinen erityiskohtelu itsessään muuttuu syrjinnäksi edellä mainittujen ehtojen vallitessa (hyvinvointivajetta ei voida todistaa / positiivista erityiskohtelua (act) vastaanottava ryhmä on jo hyvinvoinniltaan likimain muun väestön tasolla tai sen yläpuolella) voidaan laskennallisesti osoittaa odotetun hyödyn maksimointiteoriaan perustuen. Tämä johtuu siitä, että olivatpa näiden kahden esimerkkiryhmän (naiset vs. miehet) tulevaisuuden tuntemattomat kehityskulut mitkä hyvänsä, kaikista mahdollisista tulevaisuutta koskevista versioista (states) etukäteen arvioitu odotetun hyödyn (Expected Utility) keskimääräinen odotusarvo jää hyvin todennäköisesti positiivista erityiskohtelua (act) vastaanottaneen ryhmän (naiset) osalta verrokkiryhmää (miehet) korkeammaksi silloin kun kyseisen ryhmän (naiset) tosiasiallinen (tosiasioihin perustuva) hyvinvointi on jo verrokkiryhmän (miehet) tasolla tai sitä parempi. Tällöin on hyvin todennäköistä, ettei myöskään lähitulevaisuudessa esiinny mitään sellaisia seikkoja jotka yhtäkkisesti laskisivat kyseisen ryhmän (naiset) odotetun keskimääräisen hyvinvoinnin miehiä heikommaksi. Tästä syystä positiivisen erityiskohtelun jälkeen on hyvin todennäköistä että tämän ryhmän odotettu hyvinvointi jää verrokkiryhmää (miehet) korkeammaksi.

(Huom. Tämän kappaleen suluissa olevat käsitteet viittaavat odotetun hyödyn maksimointiteorian (Expected Utility Theory, EUT) käsitteisiin, jolloin esimerkiksi käsite; ”act” viittaa Leonard Savagen (1954) käsitteitä soveltaen johonkin konkreettiseen päätökseen tai yhteiskunnalliseen interventioon, jonka seurauksena ne kontrafaktuaaliset maailman tilat (states), jotka päätös aktivoi, tuottavat odotusarvoltaan erisuuruista odotettua hyötyä päätöksen kohteena oleville tahoille tai toimijoille (ks. esim. Titelbaum 2022, 192-198)).

4. Rakenteellisen syrjinnän mittaaminen tieteellisesti uskottavalla tavalla

Rakenteellisen syrjinnän tieteellisesti uskottava mittaaminen tai arviointi on mahdollista silloin kun syrjintä ymmärretään ensisijaisesti jonakin muuna kuin kielenkäyttöön sitoutuneena ilmiönä, mutta se edellyttää systemaattista ja aivan tietyntyyppistä tutkimusasetelmaa onnistuakseen. Rakenteellisessa syrjinnässähän on pohjimmiltaan kyse analyyttisen sosiologian perinteessä tunnistetusta ja tutkitusta (Hedström ja Bearman 2009, Little 2012) yksilön ja yhteiskunnallisen rakenteen välistä suhdetta käsittelevästä vanhasta ongelmasta. Tällöin peruskysymykseksi muodostuu, selittävätkö yksilön menestymistä tai menestymättömyyttä yhteiskunnassa erilaiset rakenteelliset tekijät, kuten koulutusmahdollisuudet tai koulutusmahdollisuuksien puute vai yksilötason tekijät, kuten älykkyys tai persoonallisuus? On myös mahdollista kysyä, missä määrin em. lopputulos muodostuu näiden kahden päätekijän yhdysvaikutuksena. Kaikissa tapauksissa kyse on kausaalisesta selittämisestä jota voidaan havaintoaineistoissa (ei-kokeellinen aineistotyyppi) lähestyä uskottavasti ainoastaan sellaisia määrällisiä menetelmiä soveltamalla jotka periaatteessa mahdollistavat em. tekijöiden itsenäisen

selitysosuuden mallintamisen muista mallissa olevista muuttujista riippumatta. Tällöin yleisin käytetty menetelmä yhteiskuntatieteisssä on jokin regressioanalyysin versio, jotka kaikki mahdollistavat em. tekijöiden selitysosuuksien itsenäisen, muista tekijöistä riippumattoman mallintamisen suhteessa odotettuun lopputulokseen kuten yksilön yhteiskunnalliseen menestymiseen tai esimerkiksi korkean koulutuksen saavuttamiseen, joka on maailmalla keskeinen tasa-arvomittari (High Educational Attainment). Korostan, että tällainen lähestymistapa, joka mahdollistaa kiinnostuksen kohteena olevan ilmiön (rakenteellinen syrjintä) selittämisen useilla toisistaan riippumattomilla tekijöillä siten, että niiden itsenäinen selitysaste kyetään matemaattisesti laskemaan, on täysin välttämätön rakenteellisen syrjinnän tieteellisesti uskottavassa tutkimisessa ja selittämisessä, koska havaintoaineistoissa, joita syrjinnän tutkimisessa käytettävät aineistot väistämättä ovat, tämä lähestymistapa muistuttaa eniten (poislukien vaativat kvasikokeelliset menetelmät) aitoa koeasetelmaa (randomized controlled trial), joka on edelleen paras tunnettu menetelmä kausaalisuhteiden tutkimiseksi. Tämä johtuu siitä, että kiinnostuksen kohteena olevan ilmiön selittäminen perustuu oletukseen yhteiskunnallisten rakenteiden itsenäisestä yksilötason tekijöistä riippumattomasta vaikutuksesta selitettävään ilmiöön eli rakenteelliseen syrjintään. Jotta ylipäätään tällaista väitettä kyetään uskottavasti tutkimaan ja tutkimustulosten perusteella argumentoimaan, on käytetyn lähestymistavan ja menetelmän kyettävä tavalla tai toisella eriyttämään tutkittavan ilmiön kokonaisvaihtelusta se osa vaihtelua joka selittyy nimenomaan rakenteellisella syrjinnällä eikä esimerkiksi jollakin muulla mallissa olevalla tekijällä tai tuntemattomalla tekijällä joka selittäessään ilmiön tekisi siten tyhjäksi koko alkuperäisen oletuksen rakenteiden itsenäisestä selitysvoimasta suhteessa rakenteelliseen syrjintään. Toisin sanoen, jotta hypoteesi rakenteiden vaikutuksesta tai selitysvoimasta rakenteellisen syrjinnän selittämisessä jäisi voimaan (ts. sitä ei pystyttäisi falsifioimaan) olisi rakenteellisten tekijöiden itsenäisen vaikutuksen tai sitä edustavan regressiomallin selitysosuuden säilyttävä korkeana senkin jälkeen, kun kaikkien muiden tutkimuskysymyksen kannalta olennaisten rakennetekijöiden kanssa korreloivien tekijöiden vaihtelu on siitä poistettu mallintamalla ne regressiomallissa itsenäisinä tekijöinä.

Vuosina 2014 (Orstavik ym: *Sex differences in genetic and environmental influences on educational attainment and income*) ja 2019 (Herd & Freese: *Genes, Gender Inequality, and Educational Attainment*) julkaistujen metodologisesti erittäin korkeatasoisten sosiogeneettisten tutkimusten mukaan, joissa sekä yksilötason - että rakenteellisen tason tekijät mallinnettiin samanaikaisesti, naiset menivät miesten ohi Yhdysvalloissa (Herd & Freese) koulutuksen saavutettavuudessa vuoden 1952 syntymäkohortista lähtien, kun huomioidaan yksilöiden geneettisen taustan yhteys koulutuksen saavutettavuuteen syntymäkohorttien sisällä. Tarkastelutapa mahdollistaa sosiokulttuuristen kontekstien epätasa-arvoa tuottavien piirteiden vaikutuksen arvioinnin yksilöllisten (geneettisten)

taipumusten ehkäisemisessä tai mahdollistamisessa koulutuksen saavutettavuuden suhteen. Nuorempien syntymäkohorttien osalta luotettavaa eroa sukupuolten välillä ei Yhdysvalloissa löydetty lainkaan, mutta havainnot viittasivat naisten menneen miesten ohi koulutuksen saavutettavuudessa niissäkin. Toisen tutkimuksen (2014) mukaan naisten koulutus korreloi ansiotason kanssa Norjassa miehiä paremmin.

Kun näiden tieteellisesti uskottavien tasa-arvotutkimusten valossa arvioidaan länsimaissa ja myös Suomessa yleistynyttä kehitystä, missä pojat jäävät tytöistä jälkeen koulutuksessa, onkin syytä vetää johtopäätös, että kehittyneissä länsimaissa kehitys on jo aiemmin kääntynyt tyttöjen ja naisten eduksi poikien jäädessä jälkeen. Tulokset ovat siis täydellisessä ristiriidassa rakenteellisen syrjintäteorian omaksuneiden tutkijoiden ja aktivistien sekä poliitikkojen tyypillisten näkemysten kanssa, joissa yleensä ilman uskottavia perusteita oletetaan, että naisten ja erilaisten muiden intersektionaalisesti määriteltyjen ryhmien kuten mustaihoisten naisten asema on heikompi miehiin verrattuna. Olisikin alettava kiinnittämään enemmän huomiota poikien heikentyneeseen yhteiskunnalliseen asemaan ja sivuutettava feministisesti orientoituneiden tutkijoiden viljelemät virheelliset väitteet naisten edelleen jatkuvasta sorrosta kehittyneissä länsimaissa.

Vastaavia rakenteellisen syrjintäteorian väitteitä testaavia tutkimuksia on tehty muitakin, joista erityisen huomionarvoisa on amerikkalaisten huippututkijoiden vuonna 2022 julkaistu tutkimus (Gaebler ym: *A Causal Framework for Observational Studies of Discrimination*), jossa Stanfordin, Harvardin ja New Yorkin yliopistojen tutkijat tutkivat rotusyrjinnän esiintymistä Yhdysvaltain rikosoikeudessa. Erityisenä tutkimuskysymyksenä oli sen selvittäminen, tulevatko rikosoikeuden kontekstissa eri rotuun kuuluvat pidätetyt yksilöt eri tavoin syytetyksi tai tuomituksi. Laajempana tutkimustavoitteena oli luoda uskottava tilastollinen malli tällaisten kysymysten selvittämiseksi. Tässä suhteessa on erikseen mainittava, että yksi tutkimuksen tekijöistä on Jennifer Hill, joka on maailman johtavia asiantuntijoita havaintoaineistoissa tehtävien kausaalipäätelmien menetelmien kehittämisessä, joka aineistotyyppinä ja metodologisena tutkimuskysymyksenä koskee erityisesti rakenteellista syrjintää koskevien väitteiden todenperäisyyden osoittamista. Vaikka Gaebler ym. (2022) löysivätkin heikkoa (modest) tukea rotuun perustuvan rakenteellisen syrjinnän esiintymiselle Yhdysvaltain rikosoikeudessa havaittuaan miesten ja mustaihoisten joutuvan naisia ja valkoihoisia hieman enemmän syytetyksi tai tuomituksi pidätyksen jälkeen, Gaeblerin ym. 2022, 37-38 mukaan muista vastaavista tutkimuksista on löydetty vain hyvin vähän tukea rakenteellisen rotusyrjinnän esiintymiselle Yhdysvalloissa:

“These results indicate that the charging rate for men is slightly higher than the rate for similar women, and that the charging rate for Black individuals is on parwith that of similarwhite individuals, mirroring the patternswe sawwith the raw, unadjusted charging rates. If there are no unmeasured confounders (i.e., if subset ignorability holds) and our parametric model is appropriate, these results suggest race and gender have a relatively modest impact on charging decisions in the jurisdiction we consider.”

“In contrast, in a recent experimental study, Robertson, Baughman, and Wright (2019) found no evidence of racial bias in charging decisions when they presented prosecutors with vignettes in which the race of the suspectwas randomly varied. Similarly, in an observational analysis of prosecutors at the San Francisco District Attorney’s Office, MacDonald and Raphael (2021) found little evidence of discrimination in charging decisions—in fact, the authors found that white individuals were charged slightly more often than similarly situated Black individuals. Finally, in a recent quasi-random study of charging decisions at a large metropolitan district attorney’s office, Chohlas-Wood et al. (2021) similarly found little evidence of disparate treatment.”

Kokonaisuutena ottaen, empiirisistä tuloksista riippumatta, Gaeblerin ym. (2022) ja muiden edellä mainittujen metodologisesti korkeatasoisten tutkimusten olemassaolo paljastaa, että rakenteellisen syrjinnän esiintymistä voidaan tutkia tieteellisesti uskottavalla tavalla. Suomessa tällaisia metodologisesti erittäin korkeatasoisia tutkimuksia tästä aiheesta ei tietääkseni ole tehty, joka on erikoista huomioiden kuinka paljon rakenteellisesta syrjinnästä julkisesti keskustellaan. Yksi näitä teemoja sivuava tutkimus kuitenkin on julkaistu Valtion taloudellisen tutkimuskeskuksen toimesta vuonna 2019 (Bizopoulou: *Job Tasks and Gender Wage Gaps within Occupations*). Tämänkin metodologisesti varsin korkeatasoisen tutkimuksen johtopäätökset ovat naisten rakenteellista palkkasyrjintää koskevan oletuksen vastaisia Bizopouloun (2019) päätyessä johtopäätökseen, että naiset tekevät samat työtehtävät miehiä vähemmän intensiivisesti. Kun yleisesti tiedetään naisten ansaitsevan samoista työtehtävistä keskimäärin miehiä vähemmän, katoaa rakenteellisen syrjinnän mahdollisuus tämän keskimääräisen palkkaeron selittämisessä, mikäli heikomman tulotason syyksi voidaankin osoittaa vähemmän intensiivinen sitoutuminen työntekoon.

5. Empatian rooli rationaalisessa päätöksenteossa ja johtopäätökset

Koska ”*Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle 2026*” - raportissa on selkeästi sitouduttu Euroopan neuvoston käyttämään määritelmään jonka mukaan ”*rakenteellisella syrjinnällä tarkoitetaan instituutioiden säännöissä, normeissa, rutiineissa, käyttäytymisessä ja asenteissa*

ilmenevää tietoista tai tiedostamattomana syrjintää" on syytä korostaa tämän määritelmän mahdollistavan kaikkein heikkotasoisimman kielellisiin ilmaisuihin sitoutuneen rakenteellisen syrjinnän arvioinnin ja sen pohjalta tehtävien yhteiskunnallisten interventioiden, kuten positiivisen erityiskohtelun toteuttamisen.

Vaikka uskottava kokeellinen tutkimus onkin osoittanut ihmisillä olevan erilaisia tiedostamattomia mm. rotuun perustuvia ennakkoluuloja, on heillä myös päätöksentekoon liittyviä tiedostamattomia kognitiivisia vinoumia (cognitive biases) ja muita kognitiivisia prosesseja, joiden olemassaolosta he eivät välttämättä itse ole tietoisia. Vaikka Euroopan neuvosto (*Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle 2026, s . 28*) korostaakin tällaisten tiedostamattomien ennakkoluulojen tai kognitiivisten vinoumien merkitystä; "*käyttäytymisessä ja asenteissa ilmenevää tietoista tai tiedostamattomana syrjintää"* itse välttäisin antamasta niille yhteiskunnallisen syrjinnän ehkäisyssä liian suurta painoarvoa, koska niiden olemassaolon vahvistaminen väestötasolla on käytännössä mahdotonta muuten kuin epäsuoria menetelmiä soveltaen (ks. edellä esim. Gaeblerin ym. tutkimus 2022) ja silloinkin tulokset jäävät väistämättä enemmän tai vähemmän epävarmoiksi. Toisin sanoen, ilman vakuuttavaa tutkimusnäyttöä sitouduttaessa positiiviseen erityiskohteluun muiden kuin sellaisten ryhmien osalta (esim. liikuntavammaiset) joiden hyvinvointivaje muihin yhteiskunnallisiin ryhmiin nähden on selvästi osoitettavissa, kasvaa todennäköisyys että positiivinen erityiskohtelu muuttuu itsessään syrjinnän välineeksi muita ryhmiä kohtaan. Tämä todennäköisyys muodostuu sitä korkeammaksi, mitä korkeampi on vallitseva hyvinvointi positiivisen erityiskohtelun kohteeksi valitussa ryhmässä muihin positiivisen erityiskohtelun ulkopuolelle jääviin ryhmiin verrattuna.

Huomioiden kuinka merkittävässä roolissa empatia on yhteiskunnallisen syrjinnän tunnistamisessa ja torjumisessa sen suhde rationaaliseen päätöksentekoon tulisi tiedostaa. Empatiaan perustuvan päätöksenteon riskejä on tutkittu laajasti korkeatasoisessa päätöstieteellisessä ja päätöspsykologisessa tutkimuskirjallisuudessa jo vuosikymmenten ajan (esim. Bargh & Gollwitzer 2023; Gollwitzer & Keller 2016; Kahneman 2013; Loewenstein & Lerner 2003; Lerner ym. 2015; Pinker 2021; Raue ym. 2019; Skagerlund ym. 2020; Slovic ym. 2005; 2007 Slovic & Slovic 2015; Tversky & Kahneman 1974). Tällöin on usein päädytty siihen johtopäätökseen, että hyvinvointipolitiikkaa tai bioetiikkaa koskevissa päätöksissä empaattinen suhtautuminen tuottaa usein kokonaisuudessaan heikompia tuloksia kuin rationaaliseen odotetun hyödyn maksimointiin perustuva lähestymistapa (ks. Bloom 2016; 2017; Baron 2007). Tällöin on kuitenkin syytä tiedostaa, että empatiaa ei voida ongelmattomasti irrottaa ihmisten tai ihmisryhmien hyvinvointia koskevasta päätöksenteosta, vaan se tulee siihen miltei väistämättä mukaan odotetun hyödyn maksimointiteoriaa sovellettaessakin hyötyfunktion sisällön

tavoiteltavuuden tai haluttavuuden (desirability) määrittelyssä. Ongelmana heikkotasoisessa, esimerkiksi yhteiskunnallista syrjintää koskevassa päätöksenteossa ei yleensä olekaan empatian olemassaolo sinänsä, vaan se, että päätöksentekijät eivät tule päätöksentekoprosessissa tietoiseksi empaattisen tai emotionaalisen suhtautumisensa ohjausvaikutuksesta, eivätkä osaa yhdistää tätä tyypillisesti päätöksentekoprosessin alkuvaiheessa esiintyvää ilmiötä päätöksentekoprosessin myöhempiin vaiheisiin, joissa ratkeaa koko päätöksentekoprosessin rationaalisuus. Toisin sanoen, vaikka Yalen yliopiston psykologian professori Paul Bloom (2017) näkeekin empatian pääasiassa rationaalista päätöksentekoa vahingoittavana elementtinä, sillä voi olla paikkansa kontrolloidun päätöksenteon osana (Västfjäll ym. 2017, 2):

”In sum, we agree with Bloom that people rely too singlemindedly on emotions (both empathy and compassion) when making moral decisions. However, some form of emotion (regardless of how biased it is) may be a necessary, though not sufficient, condition for action by both individuals and societies.”

Johtopäätöksenä totean, että myös yhteiskunnallista syrjintää koskeva päätöksenteko voi huomioida empatian kaltaiset inhimillisiin tunteisiin perustuvat mahdollisen syrjinnän kohteiden arvonmuodostusta määrittävät lähestymistavat, kunhan tämä tehdään kontrolloidusti odotetun hyödyn maksimointiteoriaa soveltavan lähestymistavan osana, eikä siitä irrallaan. Lisäksi syrjinnän ehkäisemiseksi ja vähentämiseksi päätöksenteon tukena olisi käytettävä korkeatasoiseen metodologiseen lähestymistapaan perustuvia uskottavia tutkimuksia eikä feministitutkijoiden tai aktivistitutkijoiden epätieteellisiä julkaisuja. Toivon, että asiantuntijalausuntoni osaltaan edesauttaa rationaalisen päätöksenteon tavoitteiden saavuttamisessa yhteiskunnallisen syrjinnän ehkäisemisessä ja vähentämisessä.

Rovaniemellä 22.4.2026

Arto Selkälä

Lähteet

Alasuutari, P. (2007) Yhteiskuntateoria ja inhimillinen todellisuus. Vastapaino.

Artemjeff, P. & Sheikh, L. (2023) Esiselvitys rakenteellisesta syrjinnästä. Oikeusministeriön julkaisuja, Selvityksiä ja ohjeita 2023:27.

Arvotaan leikkikaverit – tavoitteena yhdenvertainen päiväkoti. OAJ: https://www.opettaja.fi/ajassa/arvotaan-leikkikaverit-tavoitteena-yhdenvertainen-paivakoti/

Bargh, J.A. & Gollwitzer, P.M. (2023) The Unconscious Sources of Motivation and Goals. Teoksessa: Motivation Science. Toim. Mimi Bong ym., Oxford University Press.

Baron, J. (2007) Against Bioethics. MIT press.

Bizopoulou, A. (2019) Job Tasks and Gender Wage Gaps within Occupations. VATT Institute for Economic Research Working Papers 124.

Bloom, P. (2016) Against Empathy: The Case for Rational Compassion. Ecco Books.

Bloom, P. (2017) Empathy and its discontents. Trends Cogn. Sci. 21, 1, 24–31. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1364661316301930

Celikates, R. & Flynn, J. (2023) Critical Theory (Frankfurt School). Stanford Encyclopedia of Philosophy.

Farr, A., L. (2009) Critical Theory and Democratic Vision. Lexington Books.

Fedorenko, E. (2024) Language is primarily a tool for communication rather than thought. Nature 630, 575–586.

Foucault, M. (2005) Tiedon arkeologia. Vastapaino.

Gaebler ym. (2022) A Causal Framework for Observational Studies of Discrimination. Statistics and Public Policy 9, 1, 26–48. https://doi.org/10.1080/2330443X.2021.2024778

Gollwitzer, P.M. & Keller, L. (2016) Mindset Theory. Teoksessa: Encyclopedia of Personality and Individual Differences, 1-8.

Gomberg, P. (2007) How to Make Opportunity Equal: Race and Contributive Justice. Wiley-Blackwell.

Hedström, P. & Bearman, P. (2009) The Oxford Handbook of Analytical Sociology. Oxford University Press.

Herd, P. & Freese, J. ym. (2019) Genes, Gender Inequality, and Educational Attainment. American Sociological Review 84, 6, https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0003122419886550

Kahneman, Daniel. (2013) Thinking, fast and Slow. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Lawlor, L. (2021) Jacques Derrida. Stanford encyclopedia of philosophy.

Lerner ym. (2015) Emotion and Decision Making. Annu. Rev. Psychol. 66, 33, 1–33.25.

Lindsay, J. (2022) Race Marxism.

Little, D. (2012) Explanatory Autonomy and Coleman's Boat. Theoria 27, 2, 137-151.

Loewenstein G. & Lerner J.S. (2003) The role of affect in decision making. In Handbook of affective sciences, Toim. RJ Davidson, KR Scherer, HH Goldsmith, 619-42. New York, Oxford University Press.

Markov, I, ym. (2023) Language: Its Origin and Ongoing Evolution. Journal of Intelligence 11, 61.

Miller, P. & Rose, N. (2010) Miten meitä hallitaan. Vastapaino.

Morgan, S.L & Winship, C. (2019) Counterfactuals and Causal Inference: Methods and Principles for Social Research. Cambridge University Press.

Nousiainen, S. (2021) Intersektionaalisen feminismin ABC. Ajatuspaja VISIO.

Orstavik ym. (2014) Sex differences in genetic and environmental influences on educational attainment and income. Twin.Res.Hum.Genet, 516-25. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/25431286

Pincourt, C. & Lindsay, J. (2021) Counter Wokecraft: A Field Manual for Combatting the Woke in the University and Beyond.

Pinker, S. & Bloom, P. (1990) Natural language and natural selection. Behavioral and Brain Sciences 13, 707-784.

Pinker, S. (2013) Language as an Adaptation to the Cognitive Niche. Teoksessa M. H. Christiansen & S. Kirby (Toim.), Language evolution (s. 16–37). Oxford University Press.

Pinker, S. (2021) Rationality. Allen Lane.

Rasmussen, K. S. (2011) Foucault's Genealogy of Racism. Theory, Culture & Society 28,5.

Raue, M. ym. (2019) Perceived Safety. A Multidisciplinary Perspective. Springer.

Rawls, J. (1988) Oikeudenmukaisuusteoria. WSOY.

Savage, L. (1954) The foundations of statistics. John Wiley & Sons, Inc.

Selkälä, A. (2024) Ihmistieteen uskottavuuskriisi. Rakenteellisen syrjinnän teorian osoittaminen epätieteeksi. Skeptikko 1 / 2024, 17-23.

Skagerlund, K. ym. (2020) The Affect Heuristic and Risk Perception – Stability Across Elicitation Methods and Individual Cognitive Abilities. Frontiers in Psychology.

Slovic, P. ym. (2005) Affect, Risk, and Decision Making. Health Psychology, 24, S35-S40.

Slovic, P. ym. (2007) The Affect Heuristic. European Journal of Operational Research 177, 1333–1352.

Slovic, S. & Slovic, P. (2015) Numbers and Nerves: Information, Emotion, and Meaning in a World of Data. Oregon State University Press.

Stanford, K. (2023) Underdetermination of scientific theory. Stanford Encyclopedia of Philosophy.

Tilastotieteellinen blogi, Andrew Gelman ym. Columbian yliopisto: Statistical Modeling, Causal Inference, and Social Science, https://statmodeling.stat.columbia.edu/

Titelbaum, M., G. (2022) Fundamentals of Bayesian Epistemology 2: Arguments, Challenges, Alternatives. Oxford University Press.

Tversky, A. & Kahneman, D. (1974) Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. Science 185, 4157, 1124–1131.

Västfjäll, D. ym. (2017) Commentary: Empathy and its discontents. Frontiers in Psychology. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00542

Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle 2026. Yhdenvertaisuusvaltuutettu. ISBN 978-952-65873-2-5 (PDF). Eduskuntatunnus: K 2 / 2026 vp.